

РОЛЬ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

У статті розглянуто теоретико-методологічні основи розвитку взаємовідносин банків на фінансовому ринку. Визначено домінуючу роль вітчизняних банківських установ серед фінансових корпорацій. Запропоновано поняття фінансового ринку. Надані рекомендації щодо удосконалення організації процесів купівлі-продажу фінансових активів банками.

The theoretical-methodological bases of the development of mutual relations of banks on the financial market are studied in the article. The main role of Ukrainian banks between all the rest financial corporations is designated. The concept of financial market is proposed. The recommendations are given concerning the improvement of organization the process of buying – sale on the banks financial assets.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах розвитку процесів інтеграції та глобалізації економіки сфера діяльності банків на світовому фінансовому ринку розширюється, збільшується їхній капітал та активи, гострішою стає конкуренція. Банки впроваджують та використовують нові технології проведення операцій на ринках позикових капіталів, фондовому ринку, приймають участь у розміщенні облігацій, використовують похідні фінансові інструменти, розширюють діяльність на валютному ринку, активно впроваджують операції з дорогоцінними металами. Зазначене свідчить, що сучасні банківські установи займають домінуючі позиції як на національних фінансових ринках, так і на світових.

Діяльність банків на фінансовому ринку визначається ціллю, засобами, результатом та самими бізнес-процесами, за допомогою яких здійснюється основна банківська діяльність. Для подальшого розвитку фінансового ринку та удосконалення методів регулювання процесів купівлі-продажу, у яких банки виступають посередниками, необхідне удосконалення теоретико-методологічних підходів та засад щодо функціонування окремих ланок інфраструктури фінансового ринку, зокрема, банківських установ.

Теоретичні засади розвитку структури та відносин на фінансовому ринку певною мірою визначені у фінансовій літературі. В той же час, в Україні, на жаль, занадто мало досліджень спеціально присвячених проблемам впливу та ролі банків на розвиток інфраструктури фінансового ринку. В працях вітчизняних науковців переважно розглядаються окремі аспекти особливостей фінансових відносин та діяльності банків на фінансовому ринку, хоча стратегічні орієнтири діяльності банків як ланки фінансової системи та домінуючого посередника (суб'єкта) фінансового ринку як у вітчизняній, так і в іноземній науковій літературі досі залишалися невизначеними.

Отже, актуальність вирішення проблем визначення ролі банків у забезпеченні руху фінансових потоків на фінансовому ринку зумовила необхідність поглибленого дослідження зазначених процесів.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок, що на сьогодні серед науковців не існує єдиного підходу щодо визначення сутності та структури фінансового ринку. Існує цілий ряд різноманітних розбіжностей як у теоретиків, що опікуються макроекономічними проблемами розвитку фінансових взаємовідносин, так і у фінансистів практиків. У зв'язку з цим у дослідженні проаналізовано основні визначення, що наводяться в навчальній та науковій літературі з даного питання.

Так, на думку Л. Алексеєнко: “Фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, які виникають при формуванні попиту і пропозиції на специфічні фінансові

послуги, пов'язані з купівлею-продажем фінансових активів, що знаходяться у власності економічних суб'єктів” [1,с.392]. З наведеного визначення можна зробити висновок, що на фінансовому ринку не тільки відображаються процеси попиту та пропозиції фінансових активів, але й формуються певні відносини між покупцем та продавцем з приводу придбання фінансових активів. В. Шелудько також вважає, що фінансовий ринок – це “система економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів” [2,с.11].

Ряд авторів (В. Опарін, В. Шелудько, В. Ходаківська, В. Беляєв) вважають, що фінансовий ринок – це сукупність певних відносин, пов'язаних з купівлею-продажем специфічного товару.

На думку В. Опаріна, “Фінансовий ринок – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності” [3,с.38].

В. Ходаківська та В. Беляєв розглядають фінансовий ринок як “всю систему економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками при формуванні попиту і пропозиції на специфічні послуги – фінансові послуги, пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які знаходяться у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки” [4,с.22].

На нашу думку, наведені визначення безперечно відображають саме поняття ринку з точки зору сукупності економічних відносин з приводу купівлі-продажу специфічних товарів, але з точки зору самих товарів виникають певні розбіжності. Так у визначенні Л. Алексеєнко та В. Шелудько, товар – це фінансові активи, у В. Опаріна товаром є фінансові ресурси, а у визначенні В. Ходаківської та В. Беляєва товаром є специфічні послуги, а саме – фінансові.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На наш погляд, теоретико-методологічні проблеми визначення інфраструктури фінансового ринку пов'язані з відсутністю єдиного трактування основоположних фінансових категорій, таких, як фінансова система, фінансовий ринок, фінансові послуги тощо. В економічній літературі відсутня єдина концепція трактування економічної сутності цих понять. Тому нашим завданням, перш за все, є уточнення цих понять для більш чіткого розуміння процесів, що відбуваються на фінансовому ринку.

Постановка завдання. Основною метою статті є визначення ролі банківських установ на фінансовому ринку. Для досягнення мети у статті вирішені наступні завдання: сформульовано поняття фінансового ринку та його інструментів, визначено місце банківських установ в інфраструктурі фінансової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сферою прояву економічних відносин між вартістю і споживчою вартістю тих товарів, що обертаються на фінансовому ринку є фінансові активи. До них відносяться гроші, депозити, цінні папери, зобов'язання та борги, позичковий капітал, дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, об'єкти нерухомості. Стосовно того, що на фінансовому ринку товаром є фінансовий актив, можна погодитись з позиції того, що фінансовий актив розглядається не з точки зору положень (стандартів) бухгалтерського обліку, а з точки зору “Керівництва із статистики державних фінансів” Міжнародного валютного фонду (редакція 2001 року), що максимально гармонізовано із “Системою національних рахунків” (редакція 1993 року).

Отже, основним товаром на фінансовому ринку є фінансові ресурси у грошовій формі, а покупці купують ці ресурси у вигляді різноманітних фінансових послуг (фінансових інструментів), тобто для покупців ці ресурси є активами продавців (фінансових посередників). Проведений нами аналіз дозволяє сформулювати таке визначення фінансового ринку – це сукупність економічних відносин, що полягає у здійсненні процесів купівлі-продажу тимчасово вільних фінансових ресурсів між домогосподарствами, суб'єктами господарювання, державою та іноземними суб'єктами через систему специфічних інструментів (послуг) фінансових посередників на основі взаємодії попиту та пропозиції.

Специфіку взаємовідносин між різними складовими фінансового ринку та фінансової системи відображено на рис.1.

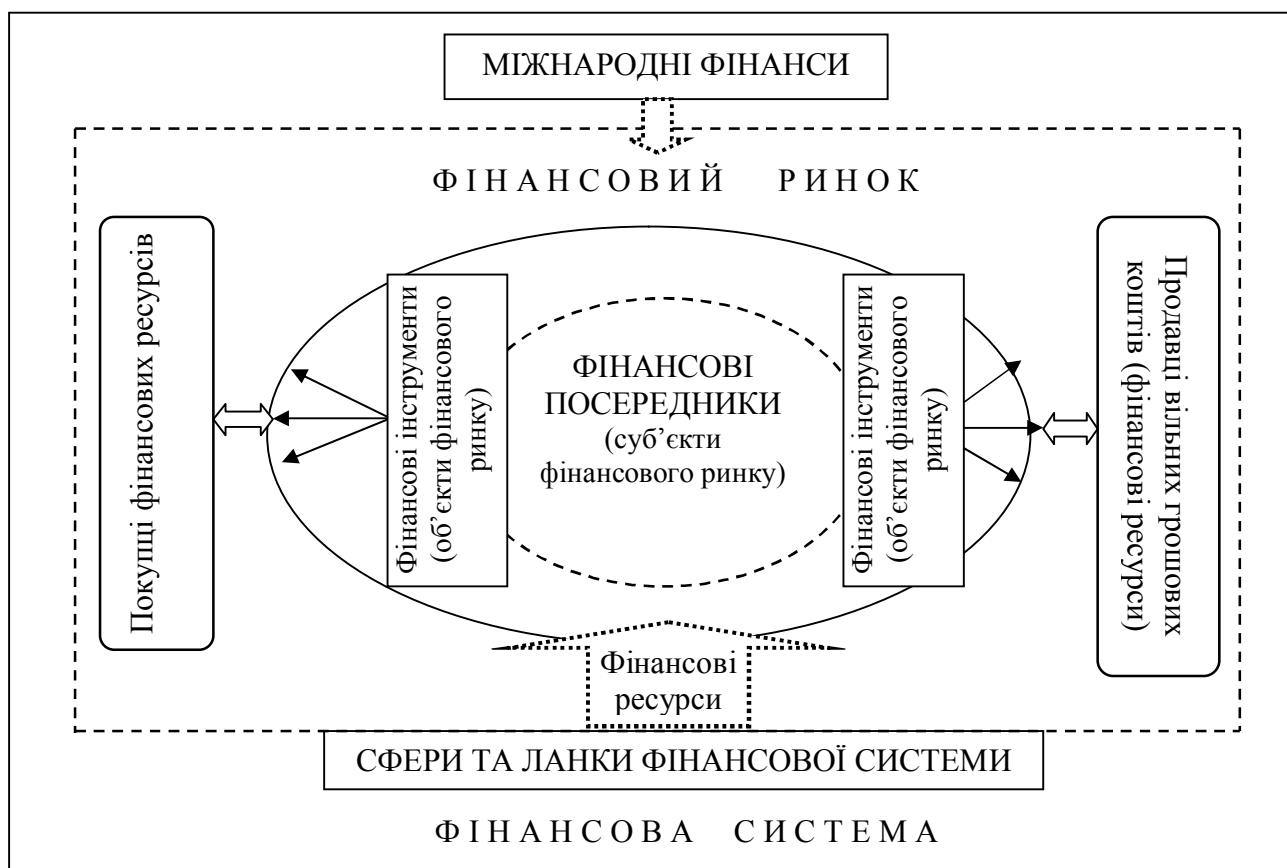

Рис. 1. Сучасна інфраструктура національних фінансових систем (авторська розробка)

Фінансовий ринок виник як наслідок появи потреби в додатковій формі мобілізації коштів для фінансового забезпечення розвитку економіки держави. Досконалий фінансовий ринок – це ринок, який може точно та своєчасно відображати попит і пропозицію фінансових ресурсів і з найменшими затратами звести за допомогою посередників одне з одним постачальників та споживачів грошей або капіталу.

Побудова реального та ефективного фінансового ринку потребує закладення в його основу певних принципів, вимоги яких повинні враховувати у своїй діяльності всі його учасники (суб'єкти). Наприклад, саме такі принципи організації діяльності фінансового ринку, як вільний доступ до ринкової інформації і ринкових інструментів для всіх учасників, прозорість ринку й реальний захист інвесторів, ліквідність фінансових інструментів ринку, конкурентоспроможність та ефективність, відповідність міжнародним стандартам є основними і для банківських установ. Тому, на нашу думку, визначальну роль у формуванні фінансового ринку повинні відігравати саме банківські системи. Як відомо, сутність будь-якої економічної категорії і зокрема фінансового ринку, а також та роль, яку він відіграє в економіці держави, найбільш повно розкривається в його функціях.

Першою функцією фінансів є мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів населення (домогосподарств), суб'єктів господарювання, державних установ, іноземних інвесторів та їх трансформація у капітал. Ця функція проявляється в тому, що через механізм фінансового ринку окремими його суб'єктами тимчасово вільні фінансові ресурси, що перебувають у формі суспільних заощаджень, тобто грошових та інших фінансових ресурсів домогосподарств, суб'єктів господарювання, державних установ, і не витрачені на споживання і реальне інвестування, залучаються для ефективного використання в економіці країни.

Зазначимо, що велику роль при виконанні саме цієї функції ринком відіграють банки, про що свідчать дані табл.1.

Динаміка мобілізації грошових коштів вітчизняними фінансовими посередниками [5]

Період (на кінець року)	Усього депозитів, млрд. грн.	У тому числі, в %		
		Банківські установи	Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	Інші фінансові посередники
2005	140,9	95,7	2,1	2,2
2006	194,6	95,5	2,1	2,4
2007	299,2	94,8	2,3	2,8
2008	379,0	94,9	2,2	2,3

З наведеної таблиці видно, що в Україні банківські установи є лідерами по операціям мобілізації вільних ресурсів серед посередників на фінансовому ринку.

Банки, що забезпечують рух фінансових потоків, допомагають мобілізувати великий обсяг заощаджень, більш ефективно їх розмістити та знизити ризики, ніж це можуть зробити окремі вкладники. Крім того, діяльність банків сприяє скороченню операційних витрат, об'єднанню та диверсифікації ризиків, розвитку спеціалізованих консультаційних послуг з управління ризику, перспектив інвестицій, оцінки платоспроможності тих, хто їх залучає, задоволенню потреб вкладників у ліквідності та безпечності, задоволенню потреб інвесторів у терміновому вкладенні вільних коштів.

Другою функцією фінансового ринку є забезпечення взаємодії покупців та продавців фінансових ресурсів, результатом якої є встановлення рівноважної ціни попиту та пропозиції. Тобто кожен із суб'єктів фінансового ринку, у тому числі банк, допускаючи певний рівень ризику та розраховуючи на очікувану дохідність, здійснює операції купівлі-продажу цінних паперів, позик, позичок та депозитів, похідних цінних паперів. Таким чином, за умови, що фінансовий ринок працює достатньо ефективно, встановлюється ціна, що задовольняє як емітентів, так і інвесторів різних організаційно-правових форм та різних форм власності. Безумовно, на фінансовому ринку, як і на товарному ринку, діють закони попиту та пропозиції, граничної корисності та конкуренції. Виходячи з попередньої функції, виникає наступна, третя функція, яка полягає у перерозподілі на взаємовигідних умовах тимчасово вільних фінансових ресурсів із метою їх ефективнішого використання. Про роль банків у реалізації зазначеної функції фінансового ринку свідчать дані табл.2.

Таблиця 2

Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України у 2000-2008 рр. [5]

Рік	Всього, млрд. грн.	У тому числі					
		Короткострокові		Довгострокові		В національній валюті	
		млрд. грн.	у % до підсумку	млрд. грн.	у % до підсумку	млрд. грн.	у % до підсумку
2000	19,1	15,7	82,1	3,4	17,9	10,2	53,5
2001	26,4	20,9	79,0	5,5	21,0	14,5	54,8
2002	37,9	27,9	73,6	10,0	26,4	22,0	57,9
2003	67,8	37,3	55,0	30,5	45,0	39,6	58,3
2004	88,6	40,6	45,8	48,0	54,2	51,2	57,8
2005	143,4	54,8	38,2	88,6	61,8	81,3	56,7
2006	245,2	86,2	35,1	159,0	64,9	123,8	50,5
2007	426,9	131,5	30,8	295,4	69,2	213,8	50,1
2008	734,0	222,0	30,2	512,0	69,8	300,2	40,9

З даних наведеної таблиці видно, що за вісім років позички банківської системи у реальний сектор збільшилися майже в 40 разів (з 19,1 до 734 млрд. грн.). Переважання до 2006 року питомої ваги позичок у національній валюті засвідчує поступовий розвиток саме внутрішнього фінансового ринку; разом з тим, починаючи з 2003 року очевидно стає тенденція до скорочення питомої ваги кредитування у гривні, яка на кінець 2008 року склала 40,9 %.

Четвертою функцією фінансового ринку є створення умов для формування такого механізму функціонування, який би забезпечив виявлення обсягу і структури попиту на окремі фінансові активи та своєчасне його задоволення в межах всіх категорій споживачів, які тимчасово мають потребу в залученні капіталу із зовнішніх джерел. Зазначимо, що банківські установи з 1990 року по сьогодні значно збільшили кількість послуг: якщо на першому етапі широко використовувались лише касово-розрахункове обслуговування, кредитні та депозитні операції для юридичних осіб, то в сучасних умовах банки здійснюють депозитні операції для юридичних та фізичних осіб, операції з цінними паперами, міжбанківське, овердрафтне, іпотечне та споживче кредитування, операції з пластиковими картками та банківськими металами, лізингові, факторингові, довірчі, консультаційні операції та ін.

Найбільш важливим, на наш погляд, для посилення ролі банків на фінансовому ринку є сучасний етап розвитку банківських послуг, на якому реалізується стратегія пропозиції клієнтам комплексного обслуговування [6,с.201], так як саме при формуванні пакетів фінансових послуг створюються умови для розвитку інтеграційних процесів у діяльності фінансових посередників.

П'ятою функцією фінансового ринку є створення умов для підвищення ліквідності фінансових активів, що перебувають в обігу, оскільки ймовірність перетворення активу у грошові кошти повинна бути високою. Це може відбуватись за умови високоефективної діяльності фінансових посередників, що працюють на даному ринку.

Зазначимо, що при виконанні цієї функції значну роль відіграють банки. Якщо операції купівлі-продажу здійснюються банком на ринку постійно, то це призводить до підвищення ліквідності об'єкта купівлі-продажу, а також до стабілізації ринку в цілому. Зазначимо, що це сприяє формуванню певних механізмів, що протидіють різким коливанням у ціноутворенні на фінансовому ринку, які не обумовлені реальними змінами як у діяльності безпосередньо самого емітента, так і в макро- та мікроекономічному середовищі країни в цілому. При зменшенні ліквідності банків або її втрати порушується стійкість процесів на фінансовому ринку, що підтверджується сучасними проблемами вітчизняного фінансового ринку в умовах впливу світової кризи.

Шостою є організаційна функція фінансового ринку, що полягає в організації процесу доведення фінансових активів до споживача. Дія цієї функції виявляється через створення мережі різноманітних інститутів з реалізації фінансових активів (банків, бірж, брокерських контор, інвестиційних фондів, фондів магазинів, страхових компаній тощо). Її завдання полягає у створенні нормальних умов для реалізації тимчасово вільних фінансових ресурсів в обмін на фінансові активи, що їх цікавлять. Фінансові посередники добре обізнані зі станом поточної кон'юнктури фінансового ринку, умовами здійснення угод з різними фінансовими інструментами та в найкоротші терміни можуть забезпечити зв'язок продавців і покупців.

Особливо велику роль відіграють банки та їх основна діяльність в країнах, які формують та розвивають фінансові ринки. Співвідношення банківських позичок і цінних паперів як інструментів фінансового ринку значно впливає на процеси формування інфраструктури ринку та помітно відрізняється в розвинутих країнах.

В залежності від того, в якій мірі вони використовують те чи інше джерело фінансових ресурсів, фінансові системи в економічній літературі поділяються на «засновані на банках» і «засновані на ринку цінних паперів». До перших із найбільших країн традиційно відносять Німеччину, Японію, Італію. До других – США, Великобританію і всі

англосаксонські країни.

Слід звернути увагу на те, що при визначенні особливостей фінансової системи мова йде лише про відносну роль двох джерел фінансування.

Рівень розвитку банківського сектору в країнах з фінансовою системою «заснованою на ринку цінних паперів» не менш високий, ніж в країнах з фінансовою системою «заснованою на банках».

Становлення фінансового ринку України характеризується тим, що поряд з банківською системою створюється і парабанківська система, яка включає різноманітні спеціалізовані кредитно-фінансові установи: кредитні спілки, страхові компанії, інвестиційні фонди і компанії, пенсійні фонди тощо.

Як засвідчують статистичні дані та матеріали економічних досліджень, сектор небанківських фінансових установ України дуже малий, а участь небанківських фінансових установ у наданні фінансових посередницьких послуг є майже непомітною (табл.3).

Таблиця 3
Показники діяльності установ – учасників фінансового ринку України
за 2007-2008 рр. [5]

Учасники фінансового ринку та показники їх діяльності	Кількість діючих установ, одиниць		Питома вага активів, %	
	На початок року:		На початок року:	
	2007	2008	2007	2008
Банки	170	175	91,9	93,3
Страхові компанії	411	446	6,1	4,8
Фінансові компанії	116	170	1,0	1,0
Кредитні спілки	764	834	0,8	0,8
Ломбарди	315	309	0,15	0,06
Недержавні пенсійні фонди	79	96	0,03	0,04

Дані таблиці свідчать, що найвищу активність на фінансовому ринку країни демонструють банківські установи. Рівень їх активності на фінансовому ринку України у 2007р. склав 91,9%, а у 2008р. він збільшився до 93,3%. Водночас рівень активності страхових компаній становив 6,1%, кредитних спілок – 0,8% у 2007 р., а у 2008р. відбулося зменшення у страхових компаній на 1,3 в.п., а по кредитним спілкам суттєвих змін не відбулося.

Нерозвиненість небанківського фінансового сектора в Україні не розкриває їх потенційних можливостей щодо інвестування процесів розвитку реального сектора економіки, а у зв'язку з недостатністю ресурсів недепозитні фінансові корпорації теж використовують позички банків, що підтверджує домінуючу роль банківських установ (табл.4).

Таблиця 4
Позички, що надані банками України недепозитним фінансовим корпораціям [5]

Період (на кінець року)	Усього позичок, млрд. грн.	У тому числі			
		Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди		Інші фінансові посередники	
		всього, млрд. грн.	до 1 року, %	всього, млрд. грн.	до 1 року, %
2005	1,6	н/д	н/д	н/д	н/д
2006	2,7	0,3	66,7	2,4	45,8
2007	5,9	0,6	50,0	5,3	47,2
2008	9,8	0,7	57,1	9,1	38,5

Дані наведеної таблиці дозволяють дійти висновку, що з 2005 по 2008 рр. надані позички банками недепозитним фінансовим корпораціям збільшилися більш ніж у 6 разів і

склали на 01.01.2009 р. – 9,8 млрд. грн.; значну питому вагу, особливо у страхових корпораціях, займають поточні позички.

Зазначимо, що фінансові посередники є необхідною умовою функціонування фінансового ринку за умови, якщо ринок не працює за схемою капітального фінансування, оскільки вони забезпечують інвесторам оперативне розміщення їх тимчасово вільних коштів у фінансові активи та, відповідно, і вилучення коштів із процесу інвестування.

Слід відмітити, що і на ринку залучення фінансових ресурсів України теж домінують банки.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, узагальнюючи вищезазначене можна стверджувати, що фінансовий ринок є важливою складовою ринкової економіки, оскільки саме з його допомогою відбувається перерозподіл тимчасово вільних фінансових ресурсів між основними секторами економіки країни. Необхідно зазначити, що в країнах із транзитивною економікою фінансові ринки є досить слабо розвинутими через цілий ряд причин, а саме: у цих країнах невелика частка ВВП у розрахунку на душу населення, слабкий приватний сектор, недостатньо розвинута інфраструктура фінансового ринку, недостатні обсяги фінансових ресурсів, залежність від іноземного капіталу. Ці особливості притаманні фінансовому ринку України.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що в такій ситуації вітчизняні банки не мають відповідних конкурентів на фінансовому ринку і є фактично монополістами на ринку фінансових послуг, що, на наш погляд, негативно впливає на розвиток фінансового ринку України і недостатньо забезпечує фінансовими ресурсами реальний сектор економіки та населення країни.

Питання достатності фінансових ресурсів насамперед стосується впливу банківського сектора на стан розрахунків на фінансовому ринку та дотримання суб'єктами ринку платіжної дисципліни.

Водночас слід зазначити, що зростання ролі банківської системи в соціально-економічних процесах в Україні, нові умови функціонування фінансового ринку, поява на кредитному ринку нових кредитних інструментів та технологій зумовлюють необхідність дослідження низки проблемних питань теоретичного та практичного характеру, що супроводжують банківську діяльність на фінансовому ринку.

Для удосконалення інфраструктури фінансового ринку необхідно розвивати теоретико-методологічні основи взаємовідносин між ланками фінансової системи та впроваджувати сучасні методи та інструменти регулювання фінансових потоків на макро- і мікрорівні, використання яких буде сприяти розвитку системи фінансових посередників та створювати умови для їх ефективної діяльності.

Для більш глибокого вивчення результатів впливу фінансової глобалізації на розвиток національних фінансових ринків необхідні теоретичні обґрунтування та методологічні розробки щодо аналізу взаємозв'язків і своєчасного регулювання на виявлені загальні та локальні тенденції.

Література

1. Юрій С.І. Фінанси: [підручник] / С.І. Юрій, В.М. Федосов. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
2. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: [навч. посіб.] / В.М. Шелудько – К.: Знання-Прес, 2003. – 535 с.
3. Опарін В. Фінанси (Загальна теорія): [навч. посіб.]. – КНЕУ, 2008. – 240 с.
4. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: [навч. посіб.] / В.П. Ходаківська, В.В. Беляєв. – Київ: ЦУЛ, 2002. – 616 с.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
6. Окландер М.А. Маркетинг у секторах національної економіки: [монографія] / М.А. Окландер. – Одеса: Астропринт, 2004. – 408 с.